

ДИТЯЧИЙ РУХ ЯК ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

*Коляда Наталія Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та історії педагогіки,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини, м. Умань*

Постановка проблеми. Одним із напрямів гуманізації всієї освітньо-виховної системи, що відповідає пріоритетам державної соціальної політики в Україні, є соціальна інтеграція дітей з особливими потребами, головна мета якої полягає у створенні умов для особистісного розвитку дитини, її творчої самореалізації та можливості бути корисною іншим людям. Суспільство має зробити все можливе для підвищення соціальної активності таких дітей та їх включення в широкі соціокультурні відносини, оскільки дитина з особливими потребами може відчувати себе повноцінним учасником соціального життя за умови організації її навчання, виховання і соціального розвитку.

Соціальна інтеграція є актуальною проблемою кожного суспільства, оскільки її успішний розвиток дозволяє відтворювати його структуру, домінуючі процеси та системи. Соціологічний аналіз феномену соціальної інтеграції дітей з особливими потребами, специфіки інституціалізації даного процесу дає підстави стверджувати, що соціальна інтеграція виступає органічною частиною процесу соціалізації особистості.

Актуальність даної проблеми підсилюється стійким збільшенням в соціальній структурі суспільства кількості такої категорії дітей. Понад 650 мільйонів людей, що становить близько 10-15 % населення світу, живуть з інвалідністю. Кожен десятий житель планети – особа з функціональними обмеженнями. В Україні сьогодні налічується близько 2,5 млн. інвалідів, серед них – 180 тисяч дітей-інвалідів [6, с.1]. Наведені дані свідчать про масштабність даної проблеми і визначають необхідність створення та дії надійного механізму державної політики щодо соціального захисту і соціальної інтеграції дітей з особливими потребами.

Аналіз досліджень і публікацій. Наукове осмислення дитячого руху, передумов прояву і оформлення даного соціокультурного феномену представлено у працях Л. Алієвої, М. Басова, М. Богуславського, А. Волохова, І. Гордіна, А. Кирпичника, М. Крупеніної, Ф. Корольова, Ю. Кудряшова, В. Кудінова, Е. Мальцевої, І. Руденко, О. Титової, Т. Трухачової та ін. Проте, як показав аналіз наукових джерел, на сьогодні відсутнє цілісне дослідження дитячого руху – важливого інституту соціалізації підростаючого покоління, зокрема, соціальної інтеграції дітей з особливими потребами.

Метою даної статті є висвітлення сутності дитячого руху як інституту соціальної інтеграції дітей з особливими потребами.

Виклад основного матеріалу. Соціальна інтеграція (лат. *integratio* – відновлення, заповнення; лат. *integer* – цілий) – це: 1) прийняття індивіда іншими членами групи; 2) процес встановлення оптимальних зв'язків між відносно самостійними малопов'язаними між собою соціальними об'єктами (індивідуумами, групами, соціальними класами, державами) і подальше їх перетворення на єдину, цілісну систему, в якій узгоджені і взаємозалежні її частини на основі загальних цілей, інтересів; 3) форми підтримки соціальною системою стійкості і рівноваги суспільних відносин. У дефектології інтеграція – це успішна соціалізація індивіда, який подолав негативні наслідки ситуації, пов'язаної з його дефектом. Таким чином, соціальна інтеграція особистості – це процес і одночасно система включення індивіда в різні соціальні групи і відносини за допомогою організації спільної діяльності (перш за все ігрової, освітньої, трудової) [5, с.78, 215].

Проте соціальна інтеграція дітей з особливими потребами не є феноменом останніх десятиліть, вона органічно вплетена в процес еволюції людського суспільства. Інститут соціальної інтеграції дітей з особливими потребами існував з моменту появи людського суспільства. Процес інституціалізації системи соціальної інтеграції дітей з особливими потребами здійснювався поетапно: перший етап – від байдужості і дискримінації до толерантності та соціального презиріння осіб з відхиленнями у розвитку; другий етап – від соціального презиріння до усвідомлення можливості соціальної інтеграції та адаптації осіб з відхиленнями у розвитку через освіту; третій етап – від соціальної адаптації через освіту, диференціації та сегрегації до соціальної інтеграції осіб з відхиленнями у розвитку; від рівних прав до рівних можливостей [5, с.77].

Провідним компонентом соціальної роботи з даною категорією дітей є формування індивідуальності, її соціалізація з урахуванням потенційних можливостей і потреб кожної дитини. А це є можливим за умови побудови взаємозв'язків дитини з мікро- і макросередовищем, розвитку її збережених психофізичних можливостей шляхом розширення сфери спілкування, організації дозвілля, творчої та ігрової діяльності.

Тому однією з актуальних проблем сучасності є проблема інституціалізації соціальної інтеграції дітей з особливими потребами. Поруч із загальноосвітніми, позашкільними та іншими освітньо-виховними закладами вагомий потенціал як важливий інститут соціалізації та соціальної інтеграції дітей з особливими потребами містять дитячі організації і об'єднання та інші структури дитячого руху – природного, відносно самостійного процесу входження дитини у світ дорослих з метою реалізації потреби у так званому „дорослішанні” через різноманітну соціально значиму, доступну, діяльність (самодіяльність, самоорганізацію), яка приваблює новизною ідей, особистістю дорослого, конкретністю результатів. Дитячий рух, що виявляє суспільно спрямовану самодіяльність дітей, має значний соціальний та виховний потенціал. Дитячі громадські організації, об'єднання та інші структури дитячого руху виступають своєрідною «школою життя», первісним осередком набуття дитиною соціального досвіду в пошуку власного місця у досить мінливому, жорсткому та стратифікованому суспільстві. Вони дають можливість дитині зорієнтуватись у системі соціальних зв'язків, опанувати механізми регуляції соціальної поведінки, здійснити аналіз власних можливостей та реалізувати їх [4, с.11]. До того ж дитяча громадська організація – це єдина соціальна інституція суспільства, вступивши до якої діти діють від власного імені, приймають власні рішення у своїх інтересах; вони мають реальну можливість самовиховання, саморозвитку; поряд з ними існує педагогічна підтримка, яка обумовлена співпрацею, співдружністю, передачею соціально-громадського досвіду дорослим дітям [3, с.5].

Таким чином, не применшуючи ролі інших основних інститутів соціалізації особистості (сім'ї, школи, різних позашкільних освітньо-виховних закладів), можна з упевненістю констатувати, що в дитячих організаціях не менше заслуг перед суспільством і вони реально допомагають дітям увійти до такого мінливого світу цивілізованими людьми. Взаємодіючи на партнерських засадах з державними органами і установами, суспільними рухами, дитячі організації вирішують найважливіші проблеми дітей, допомагаючи їм в соціальній адаптації, створюючи умови для їхньої соціалізації. Саме у

дитячому (а згодом підлітковому і юнацькому) віці збільшується і стає найбільш дієвим вплив груп ровесників, спілкування з якими є неодмінною умовою соціалізації дитини. Воно створюється у таких малих групах, як групи дитячого садка, шкільні класи, різні формальні та неформальні дитячі, підліткові і юнацькі об'єднання.

У чому ж полягає сутність поняття „дитячий рух”? Дитячий рух – закономірне явище. Свідченням цього є його походження, характер, цілі та роль у житті дитини. Дитячий рух є своєрідним інститутом соціалізації, унікальним феноменом соціально-громадянського виховання підростаючого покоління; формою активного вираження дитинства, що заявляє дорослим про дитячі потреби, проблеми, можливості, особливості, нагадує про себе, захищає свої права. Дитячий громадський рух – це природне, самостійне, поступове входження дітей у світ дорослих завдяки різноманітним сферам дитячої діяльності: освітній, родинній, ігровій (навчально-методичний посібник „Дитячі громадські організації” (Харків, 2004) [3, с.4].

Дитячий рух – складна динамічна система, різнопланова категорія, багатоаспектне поняття. Про це свідчить, зокрема, відсутність єдиного підходу до його визначення. Тільки у словнику-довіднику „Детское движение” [2], підготовленому Асоціацією дослідників дитячого руху (Росія), подано більше десяти визначень даного поняття, зокрема, дитячий рух – це:

- спосіб пізнання дітьми світу та впливу на нього шляхом колективної діяльності в колі однолітків (В. Луков) [2, с. 63];

- конкретно-історичний стан інституціональної організованості дітей та підлітків, що характеризується наявністю та динамікою різного типу добровільних угруповань, об'єднань, організацій і формувань (І. Нікітін) [2, с. 63];

- складова частина соціального руху, що представляє сумісні дії дітей та дорослих, які об'єдналися з метою накопичення соціального досвіду, формування ціннісних орієнтацій та самореалізації; унікальний соціально-педагогічний фактор, що активно стимулює дитяче самоствердження, самовизначення і, накінець, соціалізацію (Р. Литвак) [2, с. 64];

- об'єктивний прояв закономірності цивілізаційно-антропологічного розвитку людства; розвитку взаємовідносин Дитинства (самостійної соціально-природної структури) та Дорослого суспільства; результат конкретно-історичного розвитку держав у кінці XIX – на початку XX ст. (Лі. Алієва) [2, с. 61] та ін.

Як свідчить аналіз вітчизняного і зарубіжного досвіду соціалізації дітей та підлітків у дитячих організаціях і об'єднаннях, ефективність цього процесу підвищується за таких умов: визнання пріоритетності кожної дитини; розвитку партнерських відносин між членами організації; організації різноманітної за формою і змістом діяльності дітей; оптимального поєднання ініціативи і управління; взаємодії з іншими організаціями і т.п.

Концептуальні основи теорії і практики соціалізації дитини в дитячих громадських організаціях запропоновані російським дослідником А. Волоховим. Він обґрунтував нові принципи соціалізації дитини в дитячих організаціях, тобто основні вимоги до змісту, форм і методів роботи, що забезпечують формування у дітей і підлітків соціального досвіду і готовності до його перетворення:

- включеність дітей в соціальні особистісно-значущі відносини (соціалізація дитини в дитячій організації припускає її розвиток у взаємодії з навколишнім світом, в реальних соціальних особистісно-значущих відносинах з навколишнім світом, у процесі яких відбувається її самопізнання, самореалізація і саморозвиток);

- принцип домінанти загальнолюдських цінностей (соціалізація дитини в діяльності дитячої організації буде здійснюватися більш успішно, якщо забезпечити гармонізацію загальнолюдських і реальних цінностей в організації життєдіяльності дітей);

- принцип самореалізації дитини в дитячій громадській організації (у процесі соціалізації головне призначення дитини – „виконати” себе, реалізувати себе);

- принцип саморозвитку і самоорганізації життєдіяльності дитячої громадської організації;

- принцип взаємозв'язку дитячого самоврядування і педагогічного управління (один із основних механізмів управління дитячою організацією – рівнодія двох рівноправних складових (дорослого (педагогічного) управління і дитячого самоврядування) на користь пріоритету дитячих інтересів) [1].

Таким чином, соціалізація дитини в дитячій громадській організації – це діалектичний процес набуття досвіду соціальних відносин і засвоєння нових соціальних ролей, що відбувається в різних сферах діяльності, спілкування і самопізнання шляхом засвоєння, привласнення, збагачення і передачі дитиною досвіду соціальної взаємодії дітей і дорослих.

Сьогодні дитячий рух, будучи, з одного боку, чинником саморозвитку суспільства, а з іншого – чинником соціальної адаптації самої дитини, характеризується різноманітністю, різномасштабністю і різноспрямованістю. Зокрема, заслуговує на увагу дослідження дитячого руху як інституту соціальної інтеграції дітей з особливими потребами.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної практики показав, що сьогодні існують різні форми інтеграції дітей з особливими потребами через дитячий рух, а саме:

- громадські організації дітей з особливими потребами (Сумська міська громадська організація дітей-інвалідів та молоді з ДЦП „Наша сім'я”, Громадська організація дітей-інвалідів Чорнобиля „Квіти долини” (Київ), Волинська обласна асоціація дітей-інвалідів „Особлива дитина”, Всеукраїнська громадська організація студентів-інвалідів “Гаудеамус” та ін.);

- організації батьків та опікунів дітей з особливими потребами (Білоцерківське міське товариство дітей-інвалідів та їхніх батьків „Аюрведа”, Регіональна громадська організація інвалідів та батьків дітей-інвалідів „Ковчег” (Росія), Санкт-Петербурзька асоціація громадських об'єднань батьків дітей-інвалідів „Гаорді” та ін.);

- дитячі організації та об'єднання, одним із напрямів діяльності яких є волонтерська та благодійна діяльність, спрямованна на підтримку програм для дітей з особливими потребами;

- різноманітні акції, фестивалі та інші масові дійства, спрямовані на соціальний захист та соціальну інтеграцію дітей з особливими потребами (Міжнародний фестиваль „Дитинство без кордонів” (Росія), Міжнародна акція „Дитячий орден милосердя” (Росія);

- дитячі рухи осіб з особливими потребами різного спрямування (туристсько-краєзнавчий, спортивний і т.п.).

Крім безпосередньо дитячих об'єднань, важливу роль у цій справі відіграють так звані „дорослі” формування. Зокрема, Всеукраїнська громадська організація інвалідів, Рада молодіжних громадських організацій інвалідів Національної Асамблеї інвалідів України, Всеукраїнська громадська організація „Служба Захисту Дітей”, Всеукраїнська громадська організація „Коаліція захисту прав інвалідів”, громадський рух інвалідів в Україні, Спілка громадських організацій інвалідів м. Києва, Благодійний фонд „АІК”, Чернігівська громадська організація “Шанс”, Вінницька обласна громадська організація

«Асоціація захисту та допомоги інвалідам «Відкриті серця», „Асоціація допомоги дітям-інвалідам та молодим інвалідам” (Білорусія) та ін.

Прикладом ефективної роботи в цьому напрямку є програма “Сприяння розвитку громадського руху молоді з обмеженими фізичними можливостями в Україні”, розпочата в грудні 2003 р. [7]. Цільова група – молодіжні громадські організації інвалідів України. Мета програми – об’єднання молодіжних громадських організацій інвалідів України, узгодження та консолідація зусиль, спрямованих на соціальну адаптацію молодих інвалідів та їх інтеграцію у суспільство. Основні завдання програми: надати лідерам молодіжних громадських організацій інвалідів інформаційну, правову та професійну підтримку щодо діяльності організацій; надати допомогу у розробці регіональних програм щодо діяльності молодіжного громадського руху; сприяти об’єднанню зусиль НДО молодих інвалідів з метою сприяння інтеграції у суспільство та покращення їх соціального життя. Проект реалізується за підтримки Державного комітету України у справах сім’ї та молоді, Всеукраїнського центру професійної реабілітації інвалідів (смт. Лютиж, Київська обл.), Державного центру соціальних служб для молоді України, Відкритого міжнародного Університету розвитку людини “Україна”.

У вересні 2002 р. розпочато реалізацію програми “Школа соціально-політичного лідерства для керівників та спеціалістів громадських організацій інвалідів членів НАІУ”. Мета програми – проведення просвітницьких заходів для керівників та спеціалістів громадських організацій інвалідів, підвищення рівня кваліфікації з проблем життєдіяльності неурядових організацій, планування їх діяльності, сприяння більш продуктивній співпраці з органами державної влади та місцевого самоврядування. Завдання програми: сприяти підвищенню рівня кваліфікації керівників та спеціалістів громадських організацій інвалідів; надати громадським організаціям інвалідів правову та інформаційну підтримку; надати допомогу у розробці регіональних програм та планування діяльності громадських організацій інвалідів; сприяти більш продуктивній співпраці громадських організацій інвалідів з органами державної влади та місцевого самоврядування. Цільова група – керівники, фахівці та представники громадських організацій інвалідів членів Національної Асамблеї інвалідів України.

Програма “Інформаційне забезпечення діяльності громадських організацій інвалідів-членів Національної асамблеї інвалідів України”. Мета – надання інформаційної підтримки щодо соціального захисту інвалідів громадським організаціям інвалідів України, висвітлення діяльності громадських організацій інвалідів членів Асамблеї, поширення досвіду. У межах даної програми створено інформаційний інтернет-сайт Національної асамблеї інвалідів України, на якому розміщено інформацію про діяльність Асамблеї, останні новини громадського руху інвалідів в Україні, повну базу нормативно-правових документів щодо соціального захисту інвалідів (прийнятих та тих що знаходяться на стадії розробки), інформацію про події у світі, конференції, виставки, форуми та інші заходи, а також про спеціалізовані видання, що видає та розповсюджує Асамблея. Також у межах реалізації програми функціонує Інформаційний електронний вісник Національної асамблеї інвалідів України «МАЯК», основна мета якого – сприяння організації збору, аналізу та обміну інформацією між громадськими організаціями інвалідів та інформування суспільства щодо стану вирішення проблем інвалідів у державі.

У грудні 2004 року розпочато програму «Залучення громадських організацій інвалідів до здійснення державного управління в сфері соціального захисту інвалідів на регіональному рівні» Мета програми – сприяння підвищенню результативності співпраці громадських організацій інвалідів з органами влади та місцевого самоврядування. Завдання програми: провести аналіз громадського руху інвалідів в регіонах, рівня їх співпраці з органами влади; розробити та представити на розгляд центральним органам влади пропозиції щодо вдосконалення механізмів взаємодії між органами влади та громадськими організаціями інвалідів на регіональному рівні; сприяти залученню державними органами громадських організацій інвалідів до підготовки, прийняття та реалізації рішень, які стосуються інвалідів; сприяти підвищенню рівня взаємодії на регіональному рівні між органами влади та громадськими організаціями інвалідів; розробити механізм щодо запровадження постійного моніторингу за ефективністю взаємодії між органами влади та громадськими організаціями інвалідів на регіональному рівні. Цільова група: люди з обмеженими фізичними можливостями – представники регіональних громадських організацій інвалідів – членів НАІУ; представники центральних та місцевих органів виконавчої влади, представники органів місцевого самоврядування, громадські організації інвалідів.

Висновки. Ми схарактеризували лише окремі прояви дитячого руху як інституту соціальної інтеграції дітей з особливими потребами, сутність якої пов’язана, перш за все, з їх «включенням» в суспільство, у звичайні міжособистісні відносини, внаслідок розширення прав і можливостей для участі у всіх видах і формах соціального життя. Сьогодні необхідно використати всі можливості щодо вдосконалення державної системи підтримки дітей з обмеженими можливостями задля досягнення і збереження їх максимальної незалежності, фізичних, розумових, соціальних і професійних здібностей та повного включення у всі аспекти життя. Насамперед, необхідно вести цілеспрямовану і систематичну роботу щодо подолання існуючого соціокультурного ігнорування інвалідів та негативного ставлення до них, що заважає їх успішній соціальній інтеграції.

Тому на порядку денному – трансформація державної соціальної політики в бік беззастережного визнання прав і свобод такої категорії дітей, розвитку, всебічної підтримки і включення їх у відкрите суспільство. Це є можливим за умови тісної взаємодії всіх соціальних інститутів, об’єднання зусиль всього суспільства. Важлива роль у цьому належить дитячим організаціям, об’єднанням та іншим структурам дитячого руху. Соціальна інтеграція дітей з особливими потребами в інституті дитячого руху має низку переваг: по-перше, сприяє розвитку самостійності, впевненості, сміливості таких дітей, надає можливість повноцінного соціального життя, активної участі в колективі, тим самим забезпечуючи найбільш повну взаємодію і турботу один про одного як членів співтовариства; по-друге, з раннього віку формує у однолітків установку на толерантне ставлення і розуміння так званої «інвалідності» (нетиповості, неповносправності) як певного способу життя.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку є обґрунтування шляхів та науково-теоретична розробка методичного супроводу розвитку дитячого руху та всіх його структур (організацій, об’єднань) як важливого інституту соціалізації, соціальної інтеграції дітей та молоді з особливими потребами.

Резюме. Одним із напрямів гуманізації всієї освітньо-виховної системи, що відповідає пріоритетам державної соціальної політики в Україні, є соціальна інтеграція дітей з особливими потребами. Головна мета – створення умов для особистісного розвитку дитини, її творчої самореалізації та можливості бути корисною іншим людям. У статті висвітлено сутність одного з важливих інститутів соціальної інтеграції дітей з особливими потребами – дитячого руху. Автором здійснено аналіз різних підходів до трактування даного соціально-педагогічного, соціально-культурного феномену. Обґрунтовано переваги соціальної інтеграції дітей з особливими потребами в інституті дитячого руху.

Ключові слова: дитячий рух, інститут соціальної інтеграції, діти з особливими потребами.

Резюме. Одним из направлений гуманизации всей образовательно-воспитательной системы, которая отвечает приоритетам государственной социальной политики в Украине, есть социальная интеграция детей с особыми потребностями. Главная цель – создание условий для личностного развития ребёнка, его творческой самореализации и возможности быть полезным другим людям. В статье отражена сущность одного из важных институтов социальной интеграции детей с особыми потребностями – детского движения. Автором осуществлён анализ разных подходов к трактовке данного социально-педагогического, социально-культурного феномена. Обоснованы преимущества социальной интеграции детей с особыми потребностями в институте детского движения.

Ключевые слова: детское движение, институт социальной интеграции, дети с особыми потребностями.

Summary. One of directions of humanizing of all educationally and educator system which answers priorities of public social policy in Ukraine, there is social integration of children with the special necessities. A primary objective is conditioning for personality development of child, her creative self-realization and possibility to be useful to other people. In the article essence of one is reflected of important institutes of social integration of children with the special necessities – child's motion. An author is carry out the analysis of the different going near interpretation of this socialpedagogical phenomenon. Advantages of social integration of children are reasonable with the special requirements in the institute of child's motion.

Key words: child's motion, institute of social integration, children with the special necessities.

Література

1. Волохов А. В. Социализация ребенка в детских общественных организациях (вопросы теории и методики): Монография / А. В. Волохов. – Ярославль : Изд-во ЛГПУ им. К.Д. Ушинского, 1999. – 270 с.
2. Детское движение. Словарь-справочник. Издание 2-е, переработанное и дополненное. – М. : Ассоциация исследователей детского движения, 2005. – 543 с.
3. Дитячі громадські організації. – Х. : Вид. гр. „Основа”, 2004. – 192 с.
4. Дитячі об'єднання України у вимірах минулого та сучасного: Довідник-посібник / Р. М. Охрімчук, Л. В. Шелестова, О. В. Кравченко та ін. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 256 с.
5. Зайцев Д. В. Социальная интеграция детей-инвалидов в современной России. – Саратов : Научная книга, 2003. – 255 с.
6. Національна Асамблея Інвалідів України. Програма: «Через освіту до соціальної інтеграції» / <http://naiu.org.ua>
7. Програма “Сприяння розвитку громадського руху молоді з обмеженими фізичними можливостями в Україні” / <http://naiu.org.ua/index>